

SZÖGI LÁSZLÓ*

Megjegyzések a 16. századi kolozsvári egyetem/akadémia/kollégium terminológiai kérdéséhez

Ismert adat, hogy a fejedelmi székből a lengyel trónra került Báthori István, aki 1578-ban Vilnában is helyet adott a jezsuitáknak egy lengyel akadémia megalapításához, egy évvel később engedélyezte a rendnek egy gimnázium Kolozsvárott történő megnyitását. A jezsuiták, akik később is missziós területnek tekintették Magyarországot és különösen Erdélyt, örömmel tettek eleget a fejedelem hívásának, és rövid idő alatt jól működő, színvonalas és – szokásaiknak megfelelően – a szegények számára ingyenes középiskolát építettek fel Kolozsváron. Báthory tervei azonban a középfokú oktatásnál magasabbra irányultak. 1581. május 12-én aláírta a kolozsvári jezsuita akadémia az első újkori magyar katolikus egyetemi intézmény alapítólevelét.¹ Az akadémia alapításakor már lényegében megvolt, ám még nem került kiadásra a rend oktatási szabályzata, de már Kolozsváron is a majdani Ratio Studiorum elvei alapján szervezték meg az intézmény működését.

A közelmúltban vita bontakozott ki a kolozsvári intézmény jellegéről. Egyesek egyetemnek nevezték, mások szerint nem volt egyetemi rangú intézmény. Kiváló kollégák részletesen taglalták, hogy miért nem volt egyetem a kolozsvári intézmény.² Molnár Antal és Siptár Dániel 2011-ben megjelent cikkében részletes ismertetést adott a korabeli jezsuita iskolarendszerről és a kora újkori felsőoktatási intézmények gyakran áttekinthetetlen sokszínűségéről. A kérdés fontosságát mutatja, hogy a 2021-ben megjelent hazai nagy jubileumi kötetben önálló fejezetet biztosítottak a kérdésnek „Volt-e jezsuita egyetem Kolozsváron?” címmel.³ Ebben az a tétel szerepel, hogy „egy 20. századi történészek hatására tényként terjedt el egy kolozsvári „Báthory-egyetem létezésének fikciója.” Itt jegyzem meg, hogy az erdélyi közvélemény jóval korábban is már egyetemnek nevezte az intézményt. Hodor Károly 1850-ben írt dolgozata megtalálható a Kolozsvári Egyetemi Könyvtár Kézirattárában, amelynek címe: „Az erdélyi Báthory egyetem történelme 1579–1849.” Veress Endre tehát nem maga találta ki 1906-ban megjelent írásának címét: „A kolozsvári Báthory-egyetem története lerombolásáig, 1603-ig.”

Még az alapítás előtti időből ismerünk egy nyomtatványt, amely az új kolozsvári épület megnyitása alkalmából tartott nyilvános vitára invitálta az érdeklődőket, s

* Eötvös Loránd Tudományegyetem

1 A gazdag szakirodalomból: VERESS 1906, 169–193 és 249–386, GAAL 2012. A legújabb: SZÖGI-VARGA 2011. 27–69.

2 MOLNÁR-SIPTÁR 2011, 345–363.

3 SIPTÁR 2021, 77–79.

amelyben „ad disputandum publice propositae cum **Claudiopoli in Transylvania novum gymnasium** Societatis Jesu aperiretur” kifejezést használják.⁴ Itt tehát nincs vita, az újonnan megnyílt gimnáziumot nevezik meg, hiszen ekkor még csak az működött.

Vizsgáljuk meg, mikor beszélhetünk felsőfokú oktatásról a korabeli Európában? A középkorban minimum három feltételnek kellett megfelelnie egy universitasnak. Az egyik a pápai és/vagy császári hivatalos megerősítés, a második, hogy az intézményben a kor tudományos fokozatait (baccalaureus, magister, doctor) meg lehessen szerezni, és a harmadik, hogy az ismert tudományok mindegyikét (vagyis a négy elismert fakultás tudományait) kellett tanítania.

Nézzük először az első feltételt. Normális esetben a pápai megerősítés után hamarosan megnyílt egy adott egyetem és onnan kezdve folyamatosan működött. Más esetekben a pápai vagy császári engedély jóval megelőzte az intézmény tényleges megnyitását, mint pl. az Ingolstadt-i Egyetem esetében, amelynek létesítésére II. Pius pápa már 1459-ben engedélyt adott, de végül csak 1472-ben nyílt meg. Voltak olyan esetek is, amikor a tényleges megnyitás már évekkel azelőtt megtörtént, mint hogy a pápai jóváhagyás megérkezett. Parma egyetemét Visconti Galeazzo milánói herceg 1387-ben alapította, 1414-től Universitas scholarum iuristarumként működött, de II. Gyula pápa csak 1512-ben ismerte el hivatalosan. Ehhez járul hozzá még az is, hogy számos egyetemet többször újjá kellett alapítani, mert rövid működés után megszűnt, más városba költözött, majd újra visszatért eredeti székhelyére. Ilyen például Lisszabon 1290-ben alapított egyeteme, amely 1308–1338, majd 1354–1377 között Coimbrába költözött, és végül 1537-től végleg ott telepedett le. Mindez érthetően nehezíti az egyetemek számának pontos meghatározását egy adott periódusban.

Báthory mint lengyel király és erdélyi fejedelem hivatalosan megalapította az intézményt és az alapítólevélben az európai hasonló intézményeknek járó jogokkal ruházta fel, és jelezte, hogy kérni fogja a pápát ezek megerősítésére. A pápai megerősítés azonban nem következett be, pedig e korban katolikus egyetem még nem alakulhatott meg pápai jóváhagyás nélkül. Ha csak ezt a feltételt nézzük, akkor valóban el kell ismerni, hogy az intézmény a 16. században nem érte el az egyetemi rangot. Báthori István az alapítólevélben collegium, academia és universitas kifejezést egyaránt használt.⁵

Ut veri isti **collegio** a nobis, ut supra dictum est... Que quidem promotio tantundem iuris, dignitatis, praeeminentiae, ornamentum habeat, quantum istiusmodi promotiones in Italiae, Galliae, Hispaniae et Germaniae **academiis** de iure et consuetudine habere solent et possunt. Quod ut auctoritate Pontificis Maximi sanciat et privilegia iustae **universitatis**

4 Lásd: SZÖGI-VARGA 2011, 37.

5 SZÖGI 1995, 169.

hoc **collegium** omni ex parte obtineat, apud Sedem Apostolicam contendemus.⁶

Európában ismereteim szerint, csak a magyar, a horvát és a görög nyelv nem használja az universitas kifejezést, hanem helyette az egyetem, illetve a sveučilište, panepistímio szavakat alkalmazza. Az egyetem szó a nyelvújítás idején került a magyar nyelvbe és a tudományok egyetemességére utal. Találkoztam a korabeli forrásokban a „tudományok mindensége” kifejezéssel is. Innen kezdve kérdés, hogy ezeket a szavakat hogyan fordítjuk magyarra? Ha csak az universitas szót fordíthatjuk egyetemnek, akkor Gallia akadémiait minek nevezzük?

Azt is érdemes megjegyezni, hogy a felsőoktatási intézmény latin terminológiája még a 17. század közepén sem volt egyértelmű. Pázmány 1635-ben alapítólevelében azt írja: „inter caetera adiumenta primarium illud occurebat, ut aliqua **studiorum Universitas** erigetur”⁷, II. Ferdinánd megerősítő oklevelében a „**Gymnasium seu Universitatem**” kifejezést használja.⁸ Kisdi Benedek egri püspök pedig 1657-ben a kassai felsőfokú intézmény alapításakor „ex illo erigeremus et fundaremus **Studium Universale seu Academiam**” formában nevezi meg a leendő intézetet.⁹ I. Lipót megerősítő oklevelében pedig szerepel a „**Gymnasium illud seu Universitatem**”, az „**Academiae Cassoviensis**” és az „**Academiae seu Studii Universalis**” kifejezés mindegyike.¹⁰

A második feltétel a fokozatok adásának kérdése. A jezsuiták valóban fokozatosan építették ki oktatásukat. Ha tehát 1579-ben kezdték a gimnáziumi oktatást, akkor csak hat tanév múlva kezdhették meg a filozófiai kurzust, azaz a Bölcsészeti Kart működtetni. 1585-ben kezdődhetett itt az oktatás. Mivel az intézmény működése 1586-ban pestisjárvány miatt megszakadt, a második évet csak 1587-ben kezdhették meg. A harmadik tanévet feltehetően még megkezdték, de 1588. december 25-én a megyesi országgyűlés kimondta kiűzetésüket, így azt már nem tudták befejezni.

6 (A teljes rész Bene László és Tóth Péter fordításában.) „Hogy azonban ezen, általunk a fent mondott módon létrehozott kollégium jogait, tisztességét és méltóságát tekintve semmiben se maradjon el a keresztény világ többi akadémiajának szokásaihoz képest, különös királyi kegyünkben jelen okmány-nal elhatározzuk és elrendeljük, hogy aki a magasabb műveltségben – a héber, görög és latin irodalomban – kitűnő jártasságot szerzett, és ezután el akar jutni valamelyik fakultás (a teológia vagy a filozófia) csúcsára – miután előadta a tanítását alátámasztó érveket – a kollégium határozata alapján mind a baccalaureusi, mind a magiszteri, mind pedig a doktori fokozatra előléphessen. Ezen előléptetés járjon éppoly jogokkal, megbecsüléssel, tisztességgel és méltósággal, mint amilyennel az efféle előléptetések Itália, Gallia, Hispánia és Germánia akadémiaín a jog és szokás szerint járnak szoktak és járhatnak. Hogy ezt az Apostoli Szék tekintélye is szentesítse, és e kollégium minden tekintetben bírja egy valódi egyetem kiváltságait, az Apostoli Széknél fogjuk kezdeményezni.”

7 Uo. 196. „Minden más eszköznél előbbre valónak tűnt föl előttünk, hogy Tudományos Egyetem emeltessék” – a szerk.

8 Uo. 201.

9 Uo. 179. „belőle emelnénk és alapítanánk egy Egyetemes tanulmányt vagy Akadémiát” – a szerk.

10 Uo. 184–185. „Akadémia vagy egyetemes tanulmányok” – a szerk.

A második tanév végén elvileg már lehetett baccalaureusi fokozatot szerezni, de erre nincs adatunk. A harmadik év végén megszerezhető magisteri fokozat kiadására pedig már nem kerülhetett sor.

E tények ismertetése után fordítsuk arra figyelmünket, hogy mind Báthori, mind a pápa hogy tekintettek az intézményre 1581 után. XIII. Gergely pápa 1583. február 4-én, Rómában kiállított oklevelében egy kolozsvári kollégium és szeminárium alapítására évi 1200 tallér támogatást adományoz 15 éven keresztül. Így ír:

Ennek okáért Erdély tartományra fordítván figyelmünket, amely a Magyar Királyság szívében található, és a keresztény tanítás életője, egyrészt más nyomorúságok miatt, másrészt legfőképp a keresztény vallás szolgálóinak szinte nyomorúságos szegénysége miatt úgy döntöttünk, hogy magában Erdély tartományban is kollégiumot alapítunk, az ottani ifjúság kegyes és üdvös foglalkoztatására, az említett Társaság vezetésével, és azt meghatározott éves támogatással segítjük, míg időközben meg nem erősödik az állandó, éves adományoknak köszönhetően. Tehát önszántunkból, és biztos elhatározással Kolozsvár városában, amely ugyanezen Erdély fővárosa, mivel más városai közül kitűnik, egy kollégiumot, azaz szemináriumot állítunk fel és létesítünk apostoli tekintélyünknel fogva, jelen okirat örökös erejével. Abban a szemináriumban az ifjú magyar diákok magának a provinciának katolikus hitét, keresztény tanítását és hasznos tudományát magukba szívják, hogy ott a legderekabb erkölcsök, oktatás által nevelkedjenek, hasonlóan a másutt lévő egyéb más kollégiumokhoz és szemináriumokhoz, amelyek felállításáról már rendelkezünk Csehország, Lengyelország és Németország területén. Az így felállított és létesített szemináriumot ugyanezen kolozsvári Társaság kollégiumának jelenlegi rektorának gondoskodó irányítása és felügyelete alá rendeljük. ... Álljon ez azokon felül is, amit mi régóta különböző más éves támogatás néven hétezer-kétszáz tallér összegben, különböző más kollégiumoknak vagy szemináriumoknak és személyeknek jutattunk, és ma is külön-külön ezerkétszáz tallért, egy másik hasonló kollégiumnak, amelyet ugyanígy mi hoztunk létre Vlnában, Litvániában, a rutének és a moszkoviták (érdekében), hasonló szándékkal juttatunk.¹¹

11 Uo. 286–288. Tóth Péter fordítása. A Rómában 1583. február 5-én kelt pápai okirat alapítólevelnek tekinthető címe (Diploma erectionis seminarii Claudiopolitani, Erectio Seminarii in Translvania, azaz „a kolozsvári/erdélyi szeminárium felállításáról szóló okirat”) és a következő mondatok alapján is: „jelen okirat által létrehozott kollégiumnak”, „a jelen okiratban létesített kollégiumnak”, unum collegium, seminarium appellandum instruantur erigimus et instituimus per praesentes erecto stb.Latinul: *Monumenta Antiqua Hungariae*, edidit Ladislaus Lukács S.J. II. 1580–1586. Romae, Institutum Historicum, 1969 p. 388. (A szerk. megjegyzése.)

A fenti idézetekben a nemzetközi összehasonlításokra hívom fel a figyelmet. A pápa cseh, lengyel és német példákra utal és konkrétan megemlíti a litvániai, vilnai alapítást. Mindez egyértelműen egy vilnaihoz hasonló intézmény, magyarán egy későbbi egyetem kiépítésére utal. Kilenc nappal később 1583. február 13-án Báthori István, Nepolomucban kiadja azt az oklevelet, amelyben a kollégium részére évi ezer magyar dukátnyi összeget adományoz, kiegészítve a pápai támogatást. A király így fogalmaz:

Minthogy tehát ezen oly nagyszerű munka előmozdításához XIII. Gergely pápa a mi magyar népünk iránti szeretetből és bőkezűségből elhatározta, hogy ő ugyanakkora összeget fordít minderre, mint mi, a jezsuiták említett erdélyi, kolozsvári kollégiumához, a már létrehozott iskolákkal együtt, hozzáadunk még egy szemináriumot is, a nemes és plebejus ifjak számára, akik bizonyára nem lennének képesek szűkös anyagi helyzetük miatt tehetségüket kiművelni.¹²

Mindez egy láthatólag gondosan megtervezett, a nemzetközi diplomáciában szokásos módon elhatározott és megvalósított egyetemfejlesztési terv részét képezte. Kolozsváron ezzel már a második fázisába lépett egy leendő jezsuita egyetem létesítése. A jezsuiták oktatási rendszerében az akadémiai épület mellé, általában papi szemináriumot, szegény nemesek illetve egyéb hallgatók számára konviktust, természetesen templomot és könyvtárat kellett létesíteni. Ezek a feltételek 1583 után fokozatosan teljesültek és szinte készen állt minden az egyetem de jure létrehozásához. Ekkor jött közbe az 1588-as kiűzetés.

1595. áprilisában a jezsuiták visszatérhettek Kolozsvárra és újra kezdhették az oktatást. Mivel mindent előről kellett kezdeni, megint hat év gimnáziumi képzés következett. 1600 őszén kezdődhetett újra a bölcsészeti kurzus. A történet megint nagyon hasonló volt a korábbihoz, azzal a különbséggel, hogy 1603 nyarára majdnem befejezhették a harmadik évfolyamot is. Székely Mózes 1603. június 9-én elfoglalta Kolozsvárt, és a feltüzelt unitáriusok ekkor rombolták le a jezsuiták tanintézetét. Fokozatok kiadására ekkor sem kerülhetett sor. Ebből a szempontból tehát az intézmény ekkor még nem volt de jure egyetem.

A harmadik feltétel egyszerűbb kérdés, mert ebben az időben a rend már több helyen hozott létre, ún. csonka, két fakultásból álló egyetemet, amit jezsuita egyetem típusnak is szoktunk mondani. Ennek a feltételnek tehát megfelelt volna a kolozsvári tanintézet, már csak azért is, mert Tusor Péter kutatásaiból tudjuk, hogy a Nagyszombati Egyetem sem azért nem kapott pápai alapítólevelet, mert nem volt jogi és orvosi kara.¹³

¹² Uo. 290.

¹³ TUSOR 2022, 73–99.

A jezsuiták 1618-tól újra taníthattak Kolozsmonostoron, de ez az intézmény csak egy szerény méretű gimnázium volt. Működésüket a korabeli színlelőadások és a Mária Kongregáció megmaradt forrásai dokumentálják

Tény, hogy amikor a jezsuiták 1698-ban újra kezdik a felsőfokú képzést Kolozsváron, akkor következetesen a Báthori alapította intézmény jogutódjának tekintik magukat és a „**restauratio Academiae Claudiopolitanae**” (a kolozsvári akadémia visszaállítása – a szerk.) kifejezést használják.¹⁴ Ez az intézmény megnyitásakor mondott beszédből – amit kinyomtattak – egyértelműen kitűnik, de a későbbiekben is többször fordul elő az akadémia kifejezés.

A 18. századból már rendelkezünk olyan klasszikus jezsuita promóciós nyomtatványokkal, amelyeket mindig a fokozatok megszerzésekor nyomtattak ki. Ebben 1715-ben „in **Alma ac Regio- Principali Academia Claudiopolitana**” formában nevezik meg magukat.¹⁵ III. Károly 1732-ben kiadott oklevelében kimondja, hogy „Kolozsváron mind az alsóbb, **mind a filozófiai és teológiai tanulmányokat**, amennyiben mindeddig nem vezette be, tartozzék az első alapító szándéka szerint mihamarabb bevezetni és folytonosan ápolni”.¹⁶

Az összehasonlítás kedvéért nézzük meg, hogy a hasonló jezsuita tanintézetek hogyan nevezik magukat a 17–18. századi kiadványaikban. Nagyszombat esete viszonylag egyszerű. Itt az intézményt a források kezdetől fogva universitas kifejezéssel illetik, amint az a Teológiai Kar megmaradt anyakönyvéből is látszik.¹⁷ Az 1654-ből megmaradt első promóciós nyomtatványban is az „**alma archiepiscopali Universitatis Tyrnaviensi**” kifejezés szerepel.¹⁸

Kassa esetében kissé más a helyzet. Miután I. Lipót 1660-ban jóváhagyta az intézmény megalapítását, a következő évben kiadott promóciós nyomtatványban „in novissima **episcopali Academia Cassoviensi**” formulával határozzák meg az intézmény jellegét.¹⁹ Négy évvel később azonban már az „in **alma universitate episcopali Cassoviensi**” elnevezéssel találkozunk.²⁰ Érdekes, hogy a kassai Mária Kongregáció 1716-ban készült albumában a „Casoviae in academico S. J. Collegio” kifejezéssel találkozunk.

Összességében tehát le kell szögezmem, hogy Molnár és Siptár megállapításaiival a 16. század tekintetében lényegében egyetértek, tehát nem a vita kedvéért

14 „Allocutio Professoris ad novellos philosophiae studiosi in restauratione Academiae Claudiopolitanae Anno 1698 die 17 Novembris”, in *Primitiae Academicii ... Claudiopoli 1698*. Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Könyvtára (SZÖGI-VARGA 2011, 299–307).

15 Országos Széchényi Könyvtár 184 248. Prima Jesu Societas Claudiopolitana sudore et sanquine ... 1715. Kolozsvári iskolájában vagy akadémiáján (alma /mater/, tkp. tápláló anya – a szerk.)

16 Régi magyar egyetemek emlékezete 178–179.

17 *Matricula Theologicae Facultatis in Tyrnaviensi Societatis Jesu Universitate*, in Pázmány Péter Katolikus Egyetem Levéltára Anyakönyvek 1. kötet

18 ELTE Egyetemi Könyvtár RMK II 127 A nagyszombati érseki egyetem iskolájában (– a szerk.)

19 ELTE Egyetemi Könyvtár RMK II 165 Kassai új érseki akadémia (– a szerk.)

20 ELTE Egyetemi Könyvtár RMK II 187 Kassai érseki egyetem iskolájában (– a szerk.)

foglalkoztam a témával, inkább kiegészíteni szeretném az ismert adatokat. Véleményem szerint egyet lehet érteni azzal a megállapítással, hogy 1603 előtt a kolozsvári intézmény „csak” ügynevezett főlegyetem, vagy inkább akadémiai gimnázium volt. Viszont ennek oka csupán az, hogy a korabeli erdélyi viszonyok nem tették lehetővé az intézmény fokozatos fejlődését, és a nagyszombatihoz, de legalább a kassaihoz hasonló „akadémiává” válását.

Ugyanakkor 1698 után már akadémiának, azaz egyetemnek tekinthetjük a kolozsvári intézményt. Itt az egyetem szót óvatosan használom, az eddig elmondottak alapján. Azonban ha Kassát lehet egyetemnek nevezni ugyanebben az időben, akkor 1698 után bizonyosan már Kolozsvárt is. Ez a későbbiekben nem volt vita tárgya, hiszen Mária Terézia 1753 után már hivatalosan is annak nevezeteti és csak II. József minősíti vissza jogakadémiává vagy liceummá.

Érdekesség, hogy az Erdélyi Híradó 1848. június 29-i vezércikkének címében a szerző egyetemet követel Kolozsvárnak, és így fogalmaz: **”Tudományos egyetem (universitas) Kolozsvárt”**.²¹ Vagyis szükségesnek tartja megmagyarázni, hogy amit kíván, az az universitas szónak megfelelő egyetem. Erre, mint tudjuk, csak 1872-ben került sor.

Bibliográfia

- GAAL György (2012), *Egyetem a Farkas utcában*. Kolozsvár, 2012.
- MOLNÁR Antal – SIPTÁR Dániel (2011), *Egyetem volt-e a „Kolozsvári Báthory-Egyetem”?*, in *Acta Historiae Litterarum Hungaricarum Tomus XXX*. Szeged, 345–363.
- Monumenta Antiqua Hungariae*, edidit Ladislaus Lukács S.J. II. 1580–1586. Romae, Institutum Historicum, 1969 p. 388.
- SIPTÁR Dániel (2021), *Volt-e jezsuita egyetem Kolozsváron?*, in SZOKOL Réka – SZÖNYI Szilárd (szerk.), *Jezsuiták Magyarországon a kezdetektől napjainkig* Budapest, 77–79.
- SZÖGI László (szerk.) (1995), *Régi magyar egyetemek emlékezete*, Budapest, 169.
- SZÖGI László – VARGA Júlia (2011), *A Szegedi Tudományegyetem és elődei története. I.rész. A Báthory-Egyemtől a Kolozsvári Tudományegyetemig 1581–1872*. Szeged, 27–69.
- TUSOR Péter (2022), *Az 1635-ös nagyszombati egyetemalapítás pápai elismertségének kérdéséhez*, *Gerundium Egyetemtörténeti Közlemények*. 3–4.sz. 73–99.
- VERESS Endre (1906), *A kolozsvári Báthory-Egyetem története lerombolásáig, 1603-ig*, Erdélyi Múzeum XXIII. kötet. 1906. 169–193. és 249–386.

²¹ <https://mek.oszk.hu/01800/01864/01864.htm>